

DE EERSTE OORLOGSDAGEN IN GENT (1914) 'Soldats braves' zijn dat 'brave soldaten'?

Luc Devriese

'Soldats braves' vertalen we als 'dappere' of 'moedige soldaten' en zeker niet als 'brave soldaten'. In het licht van alles wat er in de twee wereldoorlogen gebeurd is, van de miljoenen die om het leven gekomen zijn, klinkt een vertaling als 'brave soldaten' (afb. 1.) bijzonder wrang. Zeker als we de graven en massagraven zien van de tallozen onder hen die zich 'brave' of 'braaf' hebben laten afslachten.

Aanplakbrief bewaard in het Gentse stadsarchief, tentoongesteld in 2014 in de Sint-Pietersabdij en daarna in de Zwarte Doos.

Zoals de afbeelding laat zien prijkt de Nederlandse vertaling 'brave soldaten' nochtans naast de allicht originele Franse 'braves soldats' op een bericht - aanplakbrief uitgevaardigd door de Gentse burgemeester Braun op vijf augustus, één dag nadat het Duitse leger België binnengetrokken was.

De bedoelingen van de burgemeester waren nobel, zijn maatregelen verstandig, volkomen te rechtvaardigen. Hij ging krachtig in tegen groepjes onruststokers die her en der in de stad onder andere vernielingen aanrichtten in

zaken van Duitse onderdanen. Geen overbodige maatregel. Nauwelijks enkele dagen later zouden in Leuven en andere steden buitenmaats verschrikkelijke represailles volgen op acties van al of niet echte sluipschutters en saboteurs. Vooral dank zij Braun bleef Gent daarvan gespaard.

‘Brave’ gelijk aan ‘braaf’? Een lapsus? Een vertaalfout? Een ongewilde belediging voor de vele Frans - onkundige Vlaamse (en Waalse!) soldaten die sneuvelden? Ons inziens is het eerder te beschouwen als een illustratie van een buitengewoon betekenisvol stadium in de evolutie van de van origine Italiaanse en Franse termen ‘bravo’ en ‘brave’. Loodzwaar aan betekenis omdat dit stadium het wezen van de moderne oorlogsvoering verraadt: het getrouw navolgen van bevelen, de hele militaire discipline, letterlijk kadaverdiscipline. De enkelingen die het waagden daar niet aan mee te doen, werden voor de krijgsraden gebracht. De doodstraf volgde.

De etymologische woordenboeken verduidelijken: bravo – brave is afgeleid van barbarus (wild, woest) dat brabarus, brabus en bravus werd. De term is eigenlijk Grieks van oorsprong. de Grieken duiden er de ‘wilden’ mee aan die geen Grieks spraken (‘oi barbaroi’). ‘Bravus’ duidde oorspronkelijk veel meer op overmoed (vandaar: bravoure) en woestheid (Latijn ferox, Frans féroce) dan op gedisciplineerde dapperheid. Julius Caesar wondt er geen doekjes om in zijn ‘De Bello Gallico’, Tacitus in zijn Germania (De Origine et situ Germanorum) evenmin: dapperheid is rechtstreeks evenredig met barbaarsheid, wildheid. Herinner u wie de dappersten onder de Galliërs waren. De Schotten gooiden zich met ware doodsverachting in de strijd, naakt en beschilderd (de Pikten of beschilderden!) en met woeste lange haren. Afschrikken was een oorlogsstrategie. In middeleeuwse voorstellingen bleef daarvan de ‘wildeman’ voortleven.

Ook over de evolutie van de betekenis van ‘braaf’ zijn de etymologen het eens: van woest naar dapper en vandaar naar voortreffelijk, wat dan in het Nederlands tenslotte uitmondde in gehoorzaam, mak, de regeltjes volgend: ‘braaf (gehoorzaam) kind’ tegengesteld aan ‘stout kind’. Bijna helemaal tegengesteld dus aan de oorspronkelijke Romaanse betekenis. In het Engels bleef die behouden, gelijk aan het Frans, maar in het Duits betekent ‘brav’ gehoorzaam. In het Noors en het Zweeds is ‘bra’ het algemene woord voor ‘goed’.

In het Nederlands ging de evolutie nog verder. De term kreeg een pejoratieve bijklank. ‘Brave en es geen gave’ zegt men in Vlaamse dialecten. De spreekwoordelijk geworden ‘brave Hendrik’ stamt uit een schoolleesboekje ‘De brave Hendrik’ van Nicolaas Anslin (1777 – 1838) dat overliep van suikerzoete braafheid.

DE LAATSTE DAGEN VAN DE DUITSE BEZETTING VAN GENT IN 1918

Ter inleiding. In een officieel drukwerk waarin je niet direct een schokkend verhaal zou verwachten, het 'Gemeentebled der Stad Gent', toen ook nog 'Bulletin communal de la Ville de Gand', verscheen in 1921 een verslag over de laatste dagen in Gent van de Duitse bezetting in november 1918. Daarin lezen we hoe de lijken van de vele doden onder de ugehongerde en door Spaanse griep geteisterde burgerbevolking niet konden begraven worden en opgestapeld werden, hoe vijftig onbekende doden uit de kazematten van het Citadelpark weg gevoerd werden door de Duitsers en hoe belangrijk de Gentse bruggen wel waren. Het verhaal begint bij de aanstelling (eigenlijk opeising en gijzeling) door de Duitsers van een comité van vier figuren met gezag in de plaatselijke politiek, één van elke politieke familie, aangevuld met een vertegenwoordiger van het bisdom. Het relaas werd opgesteld door de betrokkenen of in nauw overleg met hen als een verantwoording. Het is dus geen historisch verantwoorde objectieve weergave van de feiten, maar daarom niet minder waardevol. Over de omstandigheden waarin het tot stand kwam: zie het naschrift (red.).

Ploeg van vier als tussenpersonen

Op 4 November 1918, acht dagen vóór den wapenstilstand, toen de Belgische troepen al in de voorsteden stonden, werd door de Duitsers afgekondigd dat het op strenge straf aan de bevolking verboden was nog de woningen te verlaten en op straat te verschijnen. Dezelfde dag kwam een militaire auto de volksvertegenwoordigers Anseele (*socialist*) en Siffer (*katholiek*), de hoogleeraar Vercoullie (*liberaal*) en kanunnik de Baets, grootvicaris (*eerste plaatsvervanger van de bisschop*), uit hun huis halen om ze naar het hoofdkwartier van de legerstaf te voeren. Daar werd hun kond gedaan dat zij aangesteld werden als band tussen het stadsbestuur en het militair commando en dat zij zich op hun hoofd te verantwoorden hadden voor de rust en de orde in de Stad.

Er werd hen gemeld dat, op aandringen van de bisschop, de toren der Sint-Baafskerk ontruimd was en dat men er de sleutel tot de toegang ervan teruggaf. Verder kregen ze mee dat, indien de orde niet gehandhaafd werd, 'tien afdelingen artillerie' ten oosten van de stad opgesteld, bij machte waren op weinige uren geheel Gent in puin te schieten.

Afb. 1. (van links naar rechts) A. Siffer, E. Anseele, J. Vercouillie

De vier gepreste gijzelaars namen akte van het ontruimen van de toren van de hoofdkerk (tegen het volkenrecht in wederrechtelijk als militaire wachtpost gebruikt) en ze namen de sleutels in ontvangst. Ze weigerden echter de hun opgelegde verantwoordelijkheid te aanvaarden. Zij verklaarden dat ze onmogelijk rust konden opleggen aan 200.000 mensen die zelfs niet op straat mochten om mondvoorraad te zoeken. De mensen zouden zich zeker niet zonder verweer laten uithongeren: 'ventre affamé n'a pas d'oreilles.

Na lang pleiten en herpleiten tegen de onmogelijke Duitse voorstellen in, namelijk het voedsel aan de bevolking ten huize te laten bezorgen, werd eindelijk vergunning gegeven om tussen 8 uur 's morgens tot 4 uur 's avonds de huizen te verlaten.

Van achter alle vensters begluurd door angstige gezichten en onder het akelig gezoef en gefluit der houwitsers, waarmede het Belgisch en het Duits geschut over de stad heen elkander bestookte, ijde het viertal rond om de voedingscomités te verwittigen en om de uitgedoofde broodovens weer te doen aansteken. De officier die de tocht moest vergezellen en bewaken, had hen beloofd dat de Kommandantur wel een auto ter beschikking zou stellen, maar het ontbrak haar aan gummibanden en hetgeen nog overbleef moest dienen voor eigen gebruik, versta: voor haar nakende vlucht. Door middel van een manifest op de muren uitgeplakt maakte het viermanschap het publiek bekend met den nieuwe stand van zaken en zette het tot voorzichtigheid en kalmte aan.

In den loop van het onderhoud met den Staf was er ook sprake van dat de vier gijzelaars moesten gebruik maken van mogelijke contacten met het Belgisch leger om de opperbevelhebber, de koning, op de hoogte te brengen van wat in Gent omging. Ongetwijfeld was dat een valstrik om een bekentenis van verboden contact met de Belgische regering uit te lokken. De klip werd verme-

den doordat de vier verklaarden bereid te zijn Koning Albrecht te gaan opzoeken, mits ze een pas door de Duitse linies zouden krijgen. Maar dat werd hen brutaal geweigerd: «Nein, nein, das geht nicht». Het viertal eiste dat die dubbelzinnigheid uit het stuk geweerd werd. 'Verbindung zum Gegner' (contact met de vijand) werd beperkt door een voorwaardelijk «im Falle sie besteht».

Afb. 2. Kommandantur op de Kouter (reeks Duitse fotoalbums 1915-1916
Kommandantur Gent)

Intussen ging het van kwaad naar erger. Officieren werden in volle straat gesmaad en mishandeld. In de bespreking met het comité poogden de Duitsers de tuchteloosheid van hun troepen op de rug van anderen te schuiven. Ze beschuldigden de ingezetenen er van sterke dranken aan de troepen te verschaffen. Dat werd weersproken door aan te tonen dat dronken en muitende rondzwervende soldaten op zoek naar alcohol de huizen plunderden.

In een manifest aan de bevolking, dat onder de ogen der Duitsers moest opgesteld worden, gaven de vier aan hun medeburgers de raad geen gemeens te maken met de troepen in aftocht. Dat woord 'aftocht' kittelde de officieren. Maar het schouwspel van hun haveloze troepen kon niet verbloemd worden. Die trokken sedert weken de stad door, paarden uitgemergeld en bekaf, wagens verhakkeld en doorschoten, manschappen doodmoe en verarmd. De

Afb. 3. Troepenschouw op de Kouter (reeks Duitse fotoalbums 1915-1916
Kommandantur Gent)

trotse paradepas van voorheen had plaats gemaakt voor de slepende tred van den afgetobde vluchteling. Dat konden de officieren niet blijven ontkennen. Ze gaven toe, maar al lieten ze het zeggen, zij lieten het toch niet drukken.

Dagelijks moest het viermanschap beraadslagen met de legerstaf in het Posthotel, met de Kommandantur in de Club des Nobles en met de Duitse Burgemeester in het Stadhuis en ten huize de Diesbaeh. Ze namen ruimschoots de gelegenheid te baat om de belangen der ingezetenen voor te staan. Wanneer men 's avonds naar de belegde vergaderingen moest gaan, was het akelig in de doodse en duistere straten, waar wegens vrees voor bomaanvallen van vliegeniers, zelfs geen glimpje licht door de reten der vensterblinden mocht uitpiepen. Op alle hoeken der straten botste men op patrouilles of benden dronken en woeste soldaten van top tot teen gewapend. Met hun dreigend «Werda» duwden ze je in dwanggreep tegen de grond en in groep leunden zij zich onrustbarend boven je, om bij het vluchtig schijnsel van een elektrisch lampje de passen na te zien in de walm van hun naar alcohol stinkende adem.

De laatste dagen voorzag het viertal zich of van vetkaarsen en van dievenlantaarns. Omwille van het gevaar vanwege het bandeloos soldateska, kregen zij

een militair mee als geleider. Wat die escortemannen, zich bewust van de nederlaag, onder vier ogen al uitkraamden over hun gezagvoerders en hun Kaiser, getuigde van diepe wrok, opkropte woede en bittere teleurstelling, die in de gemoederen moest koken en weldra zou overgaan in een bloedige opstand.

Het viermanschap zorgde er verder voor dat passen verstrekt werden aan de geneesheren en aan één priester per parochie om tijdens de beloken uren hun zieken te kunnen bezoeken. Het bekwam de toelating dat de grote bakkerij van Vooruit, welke over de Verbindingsvaart in de afgesloten zone lag, brood mocht over brengen naar de stad.

De opeising tot militaire doeleinden van den toren der Sint-Jacobskerk deden ze intrekken. De veldtelefoonraden die langs de straten sleepten, inzonderheid aan de Lakenhalle, lieten ze door de Duitsers in orde brengen om te vermijden dat bij toevallige breuk, de bevolking verantwoordelijk gesteld werd, bestraft en beboet. Ze staken de reinigingsdienst in gang. Die was onderbroken en de vuilnis was aan het ophopen tot groot gevaar van de openbare gezondheid. Verder namen zij alle maatregelen door de omstandigheden vereist en dienstig voor het algemeen welzijn.

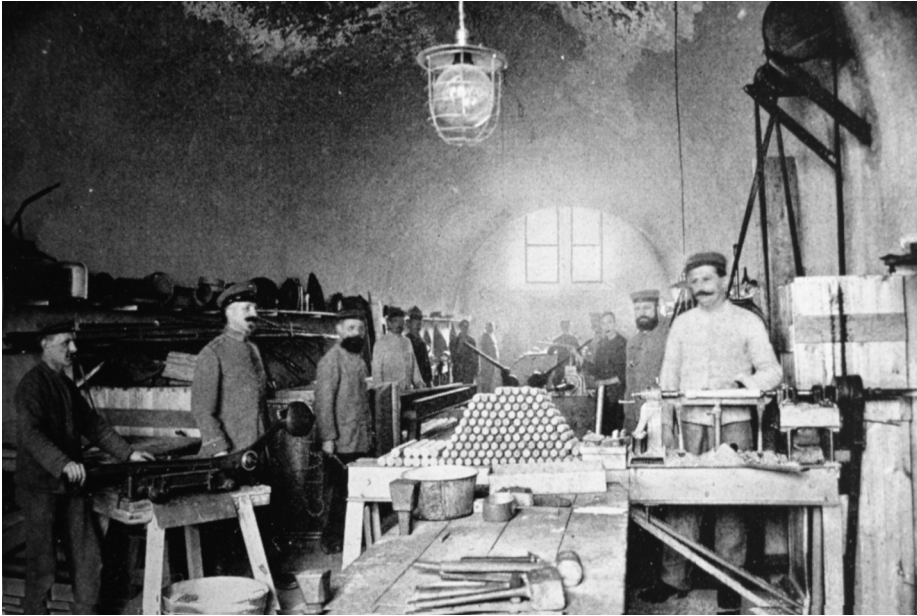
Kerkhoven dicht en opstapelende lijken

Door hun toedoen werden, naast het intrekken van het verbod aan de bevolking om hun huizen nog te verlaten, twee andere rampen vermeden: namelijk het onbegraven blijven van menigvuldige lijken en het opblazen van de bruggen.

Om tactische redenen had de Duitse overheid al onze kerkhoven doen sluiten. Deze zijn immers gelegen aan de uiteinden van de Stad, waar het Belgisch leger meer en meer vooruit drong. Ten gevolge van de Spaanse griep was de sterfte hier aanzienlijk en omdat de begraafplaatsen ontoegankelijk waren, wachtten al meer dan honderd lijken op begrafenis. In het dodenhuis van het burgerlijk hospitaal (Bijloke) lagen er hele stapels. Lichamen bleven tot de ontbinding nabij liggen in enge werkmanshuizen. Doodkisten werden in afwachting in kerken neergezet. Sommige families begonnen zelfs hun doden ter aarde te bestellen in hun hovingen.

De toestand was hachelijk en vol gevaar voor de openbare gezondheid. Onze

vier vertegenwoordigers kwamen krachtdadig op en, in overleg met het afdelingshoofd van de Burgerlijke Stand Bergmans, bekwamen zij dat de oude buiten gebruik gestelde kerkhoven, bij de Dendermondse Steenweg (Wasstraat), en aan de Gebroeders De Smetstraat, mochten heropend werden en aangewend als tijdelijke begraafplaatsen. Welgeteld 165 doden vonden daar een voorlopige rustplaats.

Afb. 4. Kazematten in het Citadelpark (reeks Duitse fotoalbums 1915-1916 Kommandantur Gent)

Onder het toezicht van kerkhofopziener Maes reed de lijkenvervoerdienst onafgebroken af en aan. De dienst was meerdere dagen volop aan het werk om die akelige opruiming tot een goed einde te brengen. Intussen moesten de families zelf hun doden naar de kerken brengen, waar de kisten bleven tot wanneer de lijkwagens ze kwamen afhalen. Deze mochten immers geen tijd verliezen met wachten aan deuren van priv ehuizen.

Stippen wij in verband hiermee nog een gruwelijke bijzonderheid aan. Op 25 oktober werden op bevel van de militaire overheid uit de kazematten van de oude citadel rond het Feestpaleis (Citadelpark), waarin de Duitsers ook nestel-

den, vijftig naakte verminkte lijken weggehaald. Niemand weet waar die bloedige rompen vandaan kwamen of wie die ongelukkigen waren: Duitse soldaten, gesneuvelden of krijgsgevangenen?

Bruggen

Al onze spoorbanen met hun menigvuldige viaducten en andere constructies hadden de bezetters in de lucht doen springen en nu legde men mijnen aan onder en boven al onze bruggen. Iedereen die met onze stad bekend is, weet dat deze talrijk zijn. Gent is immers een verzameling van eilanden, onderling verbonden door een tachtigtal bruggen. De aanblik op die vervaarlijke vernielingstuigen was huiveringwekkend. Ze waren zelfs, tot grote schrik van de bevolking, zichtbaar in de leuningën aangebracht. Ze werden bewaakt door norse en woeste 'Feldgrauen'.

Het viertal maakte de Staf opmerkzaam op de noodlottige gevolgen voor veiligheid, ziekenzorg, brandgevaar, openbare gezondheid en voedselbevoorrading in het geval dat die bruggen aan verwoesting moesten prijsgegeven worden. Als alle verkeer tussen de verschillende wijken op die manier zou gestremd en onderbroken zijn, zouden de misdadigers, wier boosaardig instinct reeds al te veel ontketend was, in de algemene ontredde van deze beroerlijke dagen, bij mangel aan politietoezicht, vrije baan gehad hebben. Bij vuurramp zou de brandweer verhinderd zijn ter hulp te snellen. Priesters en artsen zouden hun zieken aan hun lot moeten overlaten en de bevolking zou in de onmogelijkheid verkeren om proviand te zoeken. Voeg daarbij dat met het springen van de bruggen de belendende huizen, en daarvan zijn er heel wat, ook de lucht zouden ingaan.

Het comité van vier voerde bovendien nog aan dat Gent in verbinding staat met de zee door middel van twee grote sluizen, die van het Tolhuis (Kanaal Gent - Terneuzen) en die van Gentbrugge (Nederschelde via Antwerpen). Het opblazen van die sluizen zou zware gevolgen hebben. Bij hoog water zou het tot overstromingen komen en bij lage tij zou de stad niet minder geteisterd worden door het leeglopen van haar waterbekkens. In dat laatste geval zou niet alleen het bloot komende slijk van de rivieren, welke sedert vijf jaar niet meer uitgebaggerd waren, de lucht verpesten en misschien smetziekten verwekken. Ook was er kans dat er huizen zouden instorten. In het oud gedeelte van de stad zijn een groot getal huizen met hun achtergevels opgetrokken in de waters zelf van Schelde, Leie, Lieve, Moere (Meerhemkanaal) en hun veelvoudige armen. Door het eeuwenlang wroeten van de stroom zijn veel grondvesten letterlijk aangetast en ondermijnd, bij zoverre dat de gebouwen nog

enkel recht blijven door de zijdelingse druk van het water. Laat het water slinken en wegspoelen, alles wijkt en stort in.

Deze laatste beweegreden gaf den doorslag en onze mannen mochten, bij middel van een plakkaat op de muren, laten weten dat de mijnen zouden weggenomen worden op Verbindingsvaart, de Coupure en de Opperschelde. Dit werd tot algemene geruststelling seffens uitgevoerd.

Bleven over de bruggen aan de Oostkant van de stad in de richting Ledeberg, Gentbrugge en Sint-Amandsberg. Hiervoor werd ook gepleit en aangedrongen totdat, gejaagd en gebelgd, de aangesproken majoor ongeduldig uitriep «Houdt op, gij weet toch wel dat wij al voor drie - vierden omsingeld zijn en dat de Oostkant voor ons de enige uitweg is». Generaal von Sydow liet beloven dat, als men bij een snel oprukken van het Belgisch leger, de bruggen niet zou laten springen, de plans met de locatie van de mijnen zouden bezorgd worden aan het nieuwe bestuur. Dit om ze veilig te laten verwijderen. Het moet ter zijner eer gezegd, dat toch in deze aangelegenheid de mof zijn woord gehouden heeft: toen de laatste Duitser hier zijn pak opnam, liet Hauptman Mayer een omslag achter met de toegezegde plannen er in.

Gijzelaars en machtswissel

Ondertussen hadden de Duitsers, naast de gijzelaars van het comité van vier, nog andere personen gegijzeld. Deze moesten zich per beurten voor telkens één dag in arrest laten stellen in 'het Hotel Ganda', Vlaanderenstraat. Het was een herhaling van wat op 12 oktober 1914 gebeurd was bij de inname van onze stad, en de daarop volgende maand nog eens opnieuw bij het werpen van Engelse bommen. Dan ook werden vooraanstaande personen in hechtenis genomen en verantwoordelijk gesteld voor hetgeen mocht gebeuren. De eersten werden geïnterneerd op het Stadhuis, de anderen in het huis Vanderhaeghen-Snoeck in de Veldstraat.

Op vrijdag 8 November werd Anseele naar Brussel geroepen waar er sprake was van een voorlopige regering samen te stellen. In het Gentse comité werd hij vervangen door senator Coppieters. Dezelfden vrijdag, het hier te warm vindend, was de Duitse Burgerneister Dr Künzer, die zich hier sinds 30 Maart opgedrongen had, naar de 'Heimat' teruggekeerd. Zijn activistische commissarissen - shepenen Huybreghts, Planquaert, Vanderspurt en Wannyn reisden eveneens af, hoewel een van hen altijd zijn meetings begon met den melodramatische uitroep: «Ik ben de man voor den kogel», en een andere leider eens kranig verkondigde dat hij in de eerste rangen zou staan wanneer het kogels zou regenen.

Afb. 5. Hotel Ganda in de Vlaanderenstraat (reeks Duitse fotoalbums 1915-1916 Kommandantur Gent)

Het onwettig bestuurscollege op de vlucht zijnde, liet de militaire overheid het viermanschap weer op de Kommandantur verschijnen om het te berichten dat hun wensen in zake ontmijnen van de bruggen voldoening kregen, en dat een besluit genomen was waardoor gans het bestuur van de Stad opgedragen werd aan de heren Coppieters, Siffer en Vercoullie. Deze drie heren stonden er op dat alles zo spoedig mogelijk tot de wettelijkheid terugkeerde. Ze aanvaardden de opdracht slechts voor zoveel een voorstel in hun aller naam gedaan door De Baets, ingewilligd werd, namelijk het recht om onmiddellijk de buiten werking gestelde gerneenteraad samen te roepen en dan hun mandaat over te dragen aan dat wettelijk en normaal gezag. Na enige tegenstrubbelingen werd 's namiddags aan die eis toegegeven, en nadat kanunnik De Baets zich

teruggetrokken had, werd het quatuorviraat een triumviraat.

Zo gezegd, zo gedaan. In verstandhouding met gemeentesecretaris De Bruycker, die door Künzer en zijn kornuiten willekeurig op pensioen was gesteld, werden de diensten van het Stadhuis opnieuw verzekerd. De pro-Duitse Commissie van Controle in zake opeisingen die halsstarrig weigerde plaats te ruimen, werd om zo te zeggen manu militari buiten gezet. De volgende dag, zaterdag 9 november werd de Gemeenteraad reeds bijeen geroepen. In die historische zitting namen de wettige schepenen terug hun zetels in. De verbannen burgemeester Braun en de gevangen genomen schepenen werden in onderlinge verstandhouding met de katholieke oppositie voorlopig vervangen. Wet en recht heersten weer op het Stadhuis. De dag nadien, omstreeks middernacht, als een lopend vuur; iedereen wekkend in stad en in straat, deed de blijde mare de ronde dat de vijand zich uit de stad teruggetrokken had voor ons aanrukkend leger. Er ging een machtig gejuich op dat doorheen geheel de stad dreunde. Als bij toverslag rees de nationale vaandel aan de gevels. Als gelukkig van uit zijn bergplek verlost te zijn waar hij vier jaar schuil gezeten had, schudde de vlag blij zijn plooiën en klapte lustig in de wind. Duizenden en duizenden en nog duizenden in wilde geestdrift uitgelaten, togen onder gezang en gedans gejubel en geschal naar Mariakerke toe, onze dapperen, onze zolang verbeide glorierijke 'Jassen' tegemoet.

De laatste equipe van gijzelaars kon op 10 November vrij vertrekken. De bewakers hadden hun post verlaten om in der haast de aftocht mee te maken. Men zegt dat de gevangenen in de toestand verkeerden van een vogel, wiens muilt opgezet werd en die aarzelt er uit te vliegen.

's Anderendaags, maandag 11 november om 11 uur ging de wapenstilstand in. De ontzaglijkste van de wereldbranden had uitgewoed.

Uit:

'De laatste dagen der Duitse bezetting in Gent' in het Verslag van de Gemeenteraad gehouden op 28/02/1921. *Gemeentebleden* 1921 deel I, p. 751 en volgende.

De tekst werd aan het hedendaagse taalgebruik aangepast. De bijlagen en enkele ambtelijke passages werden weggelaten, enkele verklaringen of synoniemen ingevoegd (red.). Prof. Luc François wijdde enkele korte zinnen aan het 'quatuorviraat' in Capiteyn, A. (red. 1995), *Interbellum in Gent*, Gent, Stadsarchief, p. 46. In essentie stemmen deze overeen met het hier beschrevene.

Naschrift

Lichamen in het citadelpark

Ook Virginie Loveling bericht daarover in de allerlaatste notities (2 december 1918) opgenomen in haar bekende oorlogsdagboek (*In oorlogsnoed. Virginie Lovelings dagboek 1914 – 1918*, uitgegeven door L. Stynen en S. Van Peteghem, KANTL, Gent, 1999, p. 752-753). Ze heeft wel over 95 lichamen en die zouden pas na de Duitse aftocht uit de kazematten gehaald zijn: *Een laatste naklank uit den tijd van 't schrikbewind: na het vertrek der bezetting uit Gent, zijn in de oude casematen van de forteres in het Park niet min dan vijf en negentig opgesloten lijken van soldaten in ver gevorderden staat van ontbinding gevonden. Men verliest zich in gissingen, aangaande het geval: zijn ze een natuurlijken dood gestorven, aldaar gebracht in afwachting der begraving, zijn ze in de ontreddering des aftochts vergeten of opzettelijk achtergelaten? Waren het muiters, welke weigerden naar het front te vertrekken, aldaar doodgeschoten, of zijn ze verhongerd, in hun afgezonderde spelonken, waaruit geen klacht tot de levenden opklimmen kon?... Een korte vermelding eveneens bij De Keukeleire, E. De Gentse Citadel – Het Gentse Citadelpark', deel 2 1908 - 1940, p. 141: '20 november 1918, In de kelders van het Feestpaleis zijn zondag niet minder dan 95 lijken van Duitse soldaten gevonden'.*

Politiek gevoelig

Uit de *Notes d'un Gantois sur la Guerre de 1914-1918* van Marc Baertsoen (Gent, 1929) kan men afleiden hoe gevoelig het optreden van het viermanschap (in opdracht van de Duitsers!) lag in de ultra - patriottische sfeer die overheerste in die laatste dagen van de bezetting en in de weken er na. Hij vermeldt niets over hun rol, niets over de voedselbevoorrading, de lijken of de bruggen. Alleen de naam Anseele wordt genoemd als een van de vier. Die stond politiek voldoende sterk omdat hij van het Belgische establishment een rol toebedeeld kreeg in de grote naoorlogse nationale verzoening. Deze ex-republikein die ooit nog in de gevangenis zat omdat hij "A bas le roi!" geroepen had, mocht de koning verwelkomen op het stadhuis met een speech 'en flamand'. Dat wordt door Baertsoen omstandig uit de doeken gedaan.

Met dank aan Georges Antheunis, Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie

AL DIE DUITSCHE WIJVEN, HEUR HAAR MOET AF

En is dat geen affront
Voor al die wijven haren mond
Dat zij, terwijl heur man aan 't front
Zijn leven is aan 't riskeeren,
Zich met de Duitschers amuseeren.
Laat ze loopen
Tot den oorlog is gedaan;
Wij zullen ze stroopen
En op hare muile slaan.
Al die wijven zijn van de Duitschers zot,
Voor nen halven grijze loopen ze de straat kapot.

En:

Al die Duitse wijven
heur haar moet af
heur haar moet af
heur haar moet af
Al die Duitse wijven
heur haar moet af
heur haar moet af

Uit: De Graeve, J. (1919), *De Hel en hoe ze op Aarde kwam*, Gent, Volksdrukkerij, p. 278 en 290.

Het is duidelijk: naast de bij het publiek bekende politieke collaborateurs (de 'activisten') waren vooral de vrouwen die zich met de Duitsers compromitteerden de zwaarste slachtoffers van de volkswuede in de eerste dagen van de bevrijding. Zowel De Graeve (p. 294) als Baertsoen (p. 365) schrijven dat teruggekeerde Belgische soldaten zich daarin mengden, zelfs het voortouw namen, soms onder de leiding van onderofficieren. Wat er op wijst dat de legerleiding dit gedoogde. Op aangegeven van 'welwillende' burensleurden ze de vrouwen buiten. 'De soldaten wisten een middel uit vorige praktijk: men sneed de 'Duitse wijven' met een mes of schaar het hoofdhaar kort. En zo

wordt razend geprocedeerd. Tot zelfs in de schunnige straatjes in de duistere hoeken der middenstad, met de slavinnen die heur lijf verkopen aan wie maar komen en hebben wil.' 'Het zijn meisjes van plezier pogroms' schrijft De Graeve. 'Verschrikkelijke tonelen in volle straat.'

Dit soort volksgericht is een oeroud verschijnsel. Haar afsnijden was een soort brandmerken, schandvlekken. Onbedekte haren, vooral lange en gekrulde, stonden trouwens symbool voor vrouwelijke wellust. Eeuwenlang liepen enkel prostituees met onbedekt hoofd rond op straat. Op de vele barokschilderijen van de kruisiging van Jezus van Nazareth toont alleen Maria Magdalena haar meestal heel mooie haardos aan het publiek. Nog tot een eind voorbij midden vorige eeuw konden vrouwen zich niet zonder hoed of hoofddoek in onze kerken vertonen. Maar misschien mochten de 20ste-eeuwse vrouwen die op die manier mishandeld werden, zich nog gelukkig prijzen. De verminkingen die prof. Van Caeneghem beschrijft in zijn geschiedenis van het middeleeuwse strafrecht zijn veel en veel ernstiger. Letterlijk brandmerken was nog het minste.

Waarom de geveiseerde vrouwen 'de liefde bedreven' met de bezetters leren we uit *Etappenleven te Gent* van Heinrich Wandt, ooggetuige en specialist in deze materie. Zijn boek liet de Gentenaars in de naoorlogse tijd vooral smullen van de liefdesavonturen en rare toeren van met naam en toenaam genoemde Duitse hoge officieren met Belgische vrouwen. Precies daarom werd het zo'n succes. Maar ook de relaties met de zoveel talrijker Feldgrauen (gewone Duitse soldaten) kwamen aan bod. Wandt schrijft onder andere dat het aantal officiële publieke (geïnterneerde, in de woorden van Wandt gekazerneerde!) vrouwen niet groot genoeg was 'om aan de oneindige vraag naar liefde vanwege de veldgrauwe soldaten te voldoen. Maar de noden van de tijd en vóór alles, het nijpende hongerspook, dat verscheen in de families van de arbeiders waarvan de kostwinners gevluht of soldaat waren, of in Duitsland gevangen waren, en dus niets konden binnen brengen, waren er oorzaak van dat het aanbod in de prostitutie de vraag verre oversteeg.'

Voegen we hier aan toe dat de ene na de andere fabriek de deuren sloot. André Capiteyn geeft aan dat al in het begin van de oorlog slechts een derde van de Gentse arbeiders voltijds werkte, een derde moest het zien te rooien met een verminderd aantal uren en evenredig minder loon, een derde was volledig werkloos. Dat voor wat de aanbodzijde betreft. Aan de andere zijde: gedurende vier jaar waren gemiddeld zowat 12.000 soldaten in Gent gelegerd, meestal jonge mannen al dan niet noodgedwongen vrijgezel. Onnodig daar meer woorden aan te verspillen.

Wandt vangt aan met de eerste oorlogsweken toen het Vierde Duitse leger Sedan en later Libramont en Halle als Etappehoofdplaats had. Daar had je al ‘verschrikkelijke beelden van ellende en moreel verval bij de vrouwen. Bij honderden kwamen de jonge meisjes en de vrouwen die honger leden, naar de Duitse landstormmannen gelopen en gaven hun lijf voor een half of een heel brood.’

Gent dat vier jaar lang als hoofdplaats van de Etappe van het vierde Duitse leger zou fungeren bood een rijk geschakeerd beeld. Meer dan vier vijfden van de ‘gelegenheidsdeernen’ die onder politie- en dokterscontrole stonden, schrijft Wandt, waren getrouwde vrouwen, daarbij soms moeders van drie tot acht kinderen. ‘Zij prostitueerden zich niet om het plezier van de ondeugd, maar om het brood, waar de arme verhongerde kinderen dag en nacht om schreeuwden’. ‘In de plaats van de werkloze vader of echtgenoot trad de moeder of de dochter nu op, soms beiden tegelijk, om door het prijsgeven van hun lijf de familie te voeden. De prijs die zij vorderden veranderde al naar gelang den ouderdom, de schoonheid en de manier waarop zij hun aanbidders aanlokten. Het ging van drie tot twintig mark voor een half uur of van vier tot vijftig mark voor een hele nacht.’ Ter vergelijking: de bij het graven van dokken tewerkgestelde werklozen kregen 14 mark per week (gelijk te stellen met ongeveer evenveel franken van die tijd). De in Lousberghs en in andere grote gebouwen geïnterneerde vrouwen echter kenden een hard regime. André Capiteyn schrijft: ‘De idee van sanitaire controle werd op de spits gedreven en de meeste prostituees bleven - tegen hun wil - vier jaar lang in wat we gerust gevangenisinstellingen kunnen noemen. Voor hen betekende het einde van de oorlog dan ook een bevrijding in de letterlijke zin van het woord’.

Op straat ging het er anders aan toe. Baertsoen die het plunderen van de huizen van de activisten goedpraat, schrijft: ‘La colère de la foule s’en prend aussi aux femmes gantoises qui ont été trop aimables pour les soldats boches: on les désigne aux militaires belges qui font les justiciers, qui s’emparent d’elles et leur coupent les cheveux. Cette peine est peut-être moins grave que les destructions mobilières auxquelles on se livre dans les maisons des traîtres: mais ici aussi les erreurs ou même les accusations volontairement fausses peuvent se commettre, et il serait également à souhaiter que ces exécutions sommaires ne se prolongent pas’.

Citaten uit: Baertsoen, M. (1929), *Notes d’un Gantois sur la Guerre de 1914-1918*, Gent, Vandeweghe, p. 367; Capiteyn, A. (1991), *Gent en de eerste wereldoorlog*, Gent, Stadsarchief, p. 102; Wandt, H. (1921), *Etappenleven te*

Gent, Janssens, Ledeborg, p. 133-135. Over de straffen: Van Caenegem, R. C. (1954), *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw*, Brussel, Paleis der Academiën, p.201-202.

Aantekeningen:

Jozef De Graeve (1891-1934) groeide op in een arbeidersgezin. Zijn vader was katoenwever en ook lantaarnontsteker (tondelier). Hij liep de lagere gemeenteschool in de wijk Brugse Poort en mocht daarna nog voor een paar jaar gratis naar een betalende middelbare school. Aanvankelijk fabrieksarbeider, werd hij bediende bij de Socialistische Volksdrukkerij. In 1912 werd hij redacteur bij *Het Licht*, de Gentse socialistische krantenuitgever. In zijn laatste levensjaren doorliep hij een politieke carrière die hem tot in de senaat bracht. Zijn oorlogsdagboek geeft naast de hierboven geciteerde confronterende teksten een aantal andere liedjes aan die in die dagen uiterst populair waren: van La Madelon en *It's a long way to Tipperary* over Klokke Roeland en De Vlaamse Leeuw naar 'Ratatoelje, een schelleken boeboe' (over de honger die hondenvlees deed eten) en schimpliederen op de stinkende Duitsers en de zwijnenkop van hun keizer.

Het grootste deel van Oost - Vlaanderen kende vier jaar lang een speciaal regime als 'Etappengebied' van het Vierde Duitse leger. Wat dat inhield vind je in tal van publicaties. Voor wat Gent betreft vooral: Capiteyn, A. (red., 1991), *Gent en de Eerste Wereldoorlog*, Gent, Stadsarchief (met o.a. het gemiddeld aantal in Gent gelegeerde Duitsers, p. 25). Maar vanwaar dat woord? Etappe in het Duits en het Nederlands, *étape* in het Frans, is afgeleid van het Nederlandse woord 'stapel' (handelsstapelplaats) dat via het oud Franse *estaple* evolueerde naar *étaple* en *étape*. Ook de betekenis evolueerde van 'bevoorradingsplaats voor het leger of voor reizigers' naar 'afstand tussen twee halten'. Onder de woordvorm 'etap(p)e' kwam het in andere talen terecht, onder andere (terug) in het Nederlands. We kennen de huidige betekenis nog het best via de etappes in de Ronde van Frankrijk en soortgelijke wedstrijden of ook overdrachtelijk zoals in 'etappen van de Europese eenmaking'. Uit het Duitse militaire gebruik van het woord in de oudere betekenis kunnen we ook afleiden dat het vierde Duitse leger eigenlijk niet de bedoeling had vier jaar in Gent te blijven.

(Teksten verzameld en van commentaar voorzien door Luc Devriese)